

DZIEWIEĆSIŁ

Carlina

Wstęp. Eksplicacja: Dziewięcsił bezłodygowy: Nazwy. Kategoryzacje. Wygląd i części. Właściwości. Lokalizacja. Świecenie. Zastosowania praktyczne, magiczne, lecznicze. **Dziewięcsił pospolity:** Nazwy. Kategoryzacje. Kompleksy. Pochodzenie. Wygląd i części. Właściwości. Lokalizacja. Czas zbioru i świecenie. Zastosowania lecznicze i magiczne. **Bibliografia.**

Dziewięcsił to zioło, któremu w polskiej kulturze ludowej przypisywano niezwykłą moc. Wedle przekonań miało moc równą dziewięciu innym ziołom, co zostało odzwierciedlone w jego nazwie. Najczęściej *dziewięcsiałem* nazywano dwa gatunki tej samej rośliny: dziewięcsił bezłodygowy – rosnący nisko przy ziemi, o sztywnych liściach ułożonych w rozetę, stosowany na grzybicę, kołtun, *przestrach*, impotencję, oraz dziewięcsił pospolity – przypominający oset, stosowany na choroby skóry, nerek i pęcherza, suchoty. Roślinom mianowanym nazwą *dziewięcsił* przypisywano moc ochrony przed czarami, pomorem, strapieniem, zgryzotą, stosowano je dla zwiększenia mleczności krów.

W tradycji germańskiej dziewięcsił – zioło o dziewięciu siłach – miał przysparzać siłę i wzmacniać potencję u mężczyzn. Nosili go młodzi chłopcy, aby żadna dziewczyna czy kobieta niczego im nie odmówiła. Uważano go za narzędzie czarów i środek chroniący przed czarami. Wierzono, że zatrzymuje przy domu gołębice. Wróżono z niego o tym, kto pierwszy z rodziny umrze Wört Hoff 2/529–532.

Huculi uważali, że dziewięcsił jest skuteczny na dżumę, jeśli przez dziesięć jesieni przetrwa w ziemi ZWAK 1882/240.

* * *

Dziewięcsił bezłodygowy (*Carlina acaulis*)

≡ Powszechna na całej Słowiańszczyźnie nazwa **dziewięcsił** jest w polszczyźnie konwencjonalnie przypisana do dziewięcsiła bezłodygowego (*Carlina acaulis*) i dziewięcsiła pospolitego (*Carlina vulgaris*), rzadziej do innych roślin, np. do →omanu (według Budziszewskiej odniesienie do omanu jest charakterystyczne dla dawnej polszczyzny i całej grupy ruskiej Budz Słow 225). Nazwa jest zrostem złożonym ze słów *dziewięć* i *siła* (*sił*), oznacza roślinę, której przypisuje się nieograniczoną moc Brüc SE 111, Mel ES 2/21, Bieg Koleb 477. Występuje sporadycznie w zapisie **dziewięćsił** Pir Podl 72, Spól Naz 16. Warianty nazwy to złożenia: **dziewięciosił** SGP PAN 7/248 oraz **dziwosił** Karł SJP. Dz. nazywa się również **dziewięciorakiem**, **dziewięciornikiem** Pir Podl 72, Par Gór 27, podob. Kąś Podh 3/149; →dziewięciornik. Na tej samej zasadzie została utworzona nazwa **dziesięćsił** Rost Słow 193, u której podstawy stoi liczba dziesięć, także oznaczająca symbolicznie mnogość.

Podobna znaczeniowo i brzmieniowo do nazwy *dziewięćsił* jest nazwa *dziewięćziół* SGP PAN 7/250, Karł SGP 1/437, powstała na skutek skojarzenia dźwiękowego ze słowem *ziółta*, mogąca też mieć związek z wierzeniem, że Dz. ma moc równą mocy dziewięciu innych *ziół* ZWAK 1882/240, wariantywnie *dziewięćżył* Rost Prow 21.

Mniej powszechne nazwy, przypisywane również obu gatunkom, to: *karlina* Pal Zer 69, *darlina* Rob Med 123, *karolinek* Bań Zioł 39, *karłowy korzeń* Gier Słow 43 od łacińskiej nazwy rośliny *carlina*, urobionej od imienia Karola Wielkiego, któremu, według wierzenia, anioł wskazał tę roślinę jako środek przeciw zarazie Rej Poch 44.

Dla dziewięćsiłu bezłodygowego dość liczne są nazwy informujące o jego przydatności jako pokarmu: *zajęcza rzepa* Bań Zioł 39, *zajęcza rzepka*, *zając rzepka*, *rzepia świerzepia* Rost Symb 1/334, *karpiel* – to także nazwa → brukwi, → kartofla, *kwak góralski* Maj Słow 2/171 – *kwak* to także → burak, → brukiew.

Rzadkie nazwy to: *szczota*, *szczotka*, *szczoteczka* Rob Med 123. Nazwa *szczotka* w staropolszczyźnie i wielu językach słowiańskich przypisywana jest ostowi sukienicznemu, podstawą utworzenia nazwy było podobieństwo do *szczotki* Budz Słow 224, por. stosowanie dziewięćsiłu pospolitego w leczeniu *szczotek* [= krost] u zwierząt Lud 1931/46.

Dz. bezłodygowy to również: *kąsina*, *kęsina niska* Bań Zioł 39, Gier Słow 43, *kąsinek* Rost Słow 528, *pchące* Bań Zioł 39, podstawa onomazjologiczna tych nazw nie jest jasna.

↑ Dz. jest kategoryzowany jako → *ziele*, → *zioło*, zob. zastosowania lecznicze, magiczne.

☉ ★ Kwiat Dz. jest okazały, duży Kaś Podh 3/149, jasny – *dziewięćsił biały* Udż Med 134, przypomina *rozetę*, co stało się podstawą synonimicznej nazwy Dz. *rozetek* Bań Zioł 39. Ze względu na wygląd oraz fakt, że w pochmurne dni zamyka się, a w słoneczne otwiera, roślina ta uznawana była za symbol → *słońca* Kaś Podh 3/149. Kwiat Dz. posłużył w sztuce ludowej jako motyw dekoracyjny, zwłaszcza na gorsetach typu podhalańskiego Kaś SGO 1/233, podob. PSL 1972/1/6, dlatego nazwy: *dziewięćsiłownik*, *dziewięćsił* oznaczają także ‘motyw zdobniczy na gorsecie, w którym wykorzystuje się ułożenie listków rośliny o tej samej nazwie, wyszywane kolorowymi cekinami’ Kaś Podh 3/149.

Kłujące liście stały się podstawą nazw: *oset górski* Lud 1896/138, *drapieźnik* SGP PAN 6/252, Wan Pol 122, *rzepik* Lud 1896/138, Tyl Med 53, → *rzep*.

Istotną z punktu widzenia funkcjonalnego częścią Dz. jest jego korzeń, zob. zastosowania lecznicze.

Dz. rosnący nisko przy ziemi to *dziewięćsił niski*, *dziewięćsił przyziemny* Bań Zioł 39.

○ Uważano, że Dz. (zwłaszcza jego korzeń) ma szczególną moc PSL 1994/3-4/104, jest *skutecznym na cary* i leczy dziewięć chorób Now Med 70, „posiadał magiczną siłę dziewięciu tajemnych mocy” Kaś Podh 3/149, ma moc odpędzania czarta równą dziewięciu innym ziołom ZWAK 1882/240. Zapewne ze względu na przypisywaną moc zwano Dz. *wielgim ziołem* Wiet SPog 199.

Δ Dz. bezłodygowy rośnie w górach i jest uważany za typową roślinę górską Kaś Podh 3/149, także na suchych łąkach, zboczach, przydrożach PSWP Zgół 10/172.

● Dz. święcono rzadziej niż inne zioła i tylko w Polsce południowej oraz południowo-wschodniej – na Boże Ciało *Czyż Rzesz* 89, PSL 1994/3–4/110 i w dniu Matki Boskiej Zielnej (15 VIII) *Czyż Rzesz* 89.

♣ Zastosowania praktyczne. Mięiste dno kwiatowe lub soczystą łodygę Dz. spożywali pasterze ze względu na dobry smak i właściwości lecznicze *Jak Zwycz* 112, podob. *Kaş Podh* 3/149, *Lud* 1896/138; jadalność stała się podstawą synonimicznych nazw rośliny, zob. nazwy.

♣ Zastosowania magiczne. Dz. miał chronić przed złem – płoszyć czarta, *strachy*, co zostało utrwalone w nazwach: **czartopłoch** *Karł SGP* 1/274, *Karł SGP* 5/240, **czartoproch** *Maj Słow* 2/171. W celach ochronnych lub leczniczych okadzano bydło korzeniem Dz. „święconego do dziewięciu razy” *ZWAK* 1882/240. Zadane uroki odczyniano Dz., stąd – **urocznik** *Bieg Koleb* 477, *Jak Zwycz* 112.

Aby zwiększyć swoją siłę fizyczną, należało nosić stale przy sobie Dz. zaszyty w fałdach ubrania *Kaş Podh* 3/149.

Krowom dawano *dziewięćziół* z solą, aby miały dużo mleka *ZWAK* 1881/119, *ZWAK* 1882/240.

♣ Zastosowania lecznicze. *Przestrach* okadzano palonym Dz. *Rob Med* 28, *ZWAK* 1882/241; kiedy dziecko się wystraszyło, zapalano Dz. – *czartopłoch* na węglu drzewnym i okadzano dziecko nad nim pochylone *Czyż Rzesz* 89.

Przy zapaleniu nerek i dróg moczowych stosowano Dz. *Wiet SPog* 199, pito wywar z obranego korzenia gotowanego na mleku lub w wodzie *Tyl Med* 53, zażywano Dz. jako środek moczopędny *Bań Zioł* 40.

Przeciw zaziębieniom, gorączce pito odwar lub wyciąg alkoholowy z Dz. *Bań Zioł* 40.

Na grzybicę stosowano zewnętrznie odwar lub wyciąg alkoholowy z Dz. *Bań Zioł* 40.

Na kolki pito wywar *Wisła* 1888/606 lub odwar *Pal Zer* 69, *Udz Med* 134. Używano Dz. na poprawę apetytu *Kaş Podh* 3/149.

Silny ból brzucha przy miesiączce leczono naparem z Dz. *Kaş Podh* 3/149.

Na impotencję stosowano odwar lub wyciąg alkoholowy z Dz. *Bań Zioł* 40.

Po zdjęciu kołtuna skrapiano głowę odwarem z Dz. *Wisła* 1888/605, stąd nazwy Dz. **kołtunowe ziele** *Wisła* 1888/605, **plikowe ziele** (od łac. *plica* ‘kołtun’) *Wisła* 1888/605.

Rany i opuchnięcia po ukąszeniach przez jadowite gady leczono Dz. *LL* 1983/2/39.

Na wrzody przykładano liście *rzepiku* (dziewięćsiłu bezłodygowego) dobrze rozparzone, żeby wyciągnąć ropę *Tyl Med* 53.

Dz. miał chronić od zaraży *Now Med* 70.

BIBLIOGRAFIA: *Wört Hoff* 2/529–532; *ZWAK* 1882/240.

→ BRUKIEW, BURAK, DZIEWIEĆCIORNIK, KARTOFEL, OMAN, RZEP, SŁOŃCE, ZIELE, ZIOŁO.

Ewa Hrycyna